

РУМЕН СТОЯНОВ
МОСТ КЪМ НОВИЯ СВЯТ

chitanka.info

Първо да направим едно уточнение, което с оглед сложността на езиковата, литературна и културна действителност в Испания и недостатъчното им познаване у нас не ще бъде излишно. Поради липсата на традиционни връзки с тая страна и сравнително отскоро повишения ни интерес към духовните ѝ ценности, имаме все още твърде оскъдни и смътни представи за нея, което не ни позволява да я видим в случая като разноезична и разнолитературна общност, при това днес много бурна. Литература в Испания понастоящем се твори на четири езика: сродните испански, каталонски, галисийски и на баскски. „Понастоящем“ не бива да ни подвежда, че става дума за неотдавна възникнали процеси, напротив; както испанската, така и каталонската, и галисийско-португалската водят началото си от XII век. По-друг е пътят на баскската художествена словесност, възникнала едва през XVI в. и в езиково отношение напълно разграничена от своите романски съседки. Обаче след обединението около Кастилия и Арагон на испанските кралства в края на петнадесети век кастилският е наложен като задължителен всеобщ език в новосъздадената голяма държава. Вече в качеството си на общодържавен език кастилският, заедно с други насилствени мерки, целящи да сплотят също колкото се може по-бързо до вчера разпокъсаните и дори враждуващи кралства, спира естествения и възходящ развой на каталонската и галисийската книжници, които западат и ще се възродят чак през деветнадесетото столетие. Франкизмът успя отново да потисне тия некастилски литератури на Испания, особено през първите години след своята победа, когато бе забранено да се преподава в училищата и да се печатат книги на друг език освен кастилския. Но след Втората световна война положението взе да се променя в полза на испанските другоезични литератури, които пак набираха съпротивителни сили да устояват националните интереси на своите народи против домогванията за претопяване.

С издигането на кастилския за официален език на Испания той се утвърждава с названието испански. Така че кастилски и испански език са съвсем равностойни. До такова пълно равнозначие не се стига в понятията, обозначаващи литературата (литературите) на Испания. По езиков белег под испанска литература общоприето се разбира писаната на испански (кастилски) от испански поданици. Испаноамериканската е създаваната на испански литература в Латиноамерика от страните,

говорещи тоя език. Съществува и понятието испанско езична литература, още по-широко в своя обхват, защото включва всички литератури на испански, ще рече, испанската и испано-американската, и филипинската на испански. Тук вече възниква въпросът как да бъдат наричани литературите, писани от каталонци, галисийци, баски. Естествено, каталонска, галисийска, баскка, ако се водим по националноезиков признак. Но по държавен признак — тъй като Галисия, Баския, Каталония са части от Испания — те са също тъй и испански. Едни от каталонците, галисийците и баските пишат само на родните си езици, но други пишат само на кастилски, а трети и на родния, и на общодържавния. Тогава какви литератури създават последните две групи: каталонска литература на испански, галисийска на испански, баскка на испански? Доколко сложен е този въпрос, говори фактът, че един критик от значимостта на Гилермо Диас-Плаха, член на Испанската кралска академия, му посвети цяла книга — „Как трябва да се нарича нашата литература“. И в разговор по време на третата писателска среща в София той сподели, че все още няма едно всеприето задоволително становище за обозначаване на четирите литератури в Испания. (Положението се утежнява допълнително, ако вземем пред вид, че съществуват още три литератури, предшествуващи испанската, но подготвили нейната поява: те са нейните корени: испано-латинската, испано-арабската и испано-еврейската.) Може би най-подходящо е засега да се казва „литература и литератури на Испания“, за да бъдат равностойно обгърнати четирите разноезични литератури.

Относно този сборник ще уточним, че съдържа само разкази, писани на испански от испански поданици. Затова баскът Пио Бароха стои редом с галисиеца Даниел Суейро. Първоначалният замисъл на съставителя беше да включи представители на всички езикови испански литератури, но в хода на работата отпаднаха три поради намерението на издателството да поднесе на своите читатели още поне един — каталонски — подбор от испански морски произведения. Затова при съставянето на тоя сборник авторът му се ограничи да премине от държавен към езиков признак на писателите.

Наред с много слабия дял на детско-юношеските книги, една от учудващите особености на испанската литература е оскъдието на

морски заглавия, още повече защото е средиземноморско-атлантическа държава с огромен принос в мореплаването.

В сравнение с българската литература морето навлиза в испанската доста късно. Ако се изхожда от заслугите на двете страни в овладяване на водната стихия, твърдението може да прозвучи изненадващо. Но ако се взем в рождените дати на двете книжнини, когато са датирани първите им познати паметници, ще видим, че няма нищо изненадващо: появата на българската литература изпреварва испанската близо три века, по-точно с около двеста и осемдесет години. Затова и присъствието на морето в българската изящна словесност е по-старо, отколкото в испанската. Първият паметник на испанската литература, „Поемата за Сид“, е създаден към 1140 година, а например в „Шестоднев“ от Йоан Екзарх, тоест през X век, вече срещаме онова, което днес бихме нарекли морска тема. Ала настоящите редове нямат за цел съпоставително проучване, а да отговорят на въпроса, защо, въпреки приноса на Испания в покоряването на световния океан, нейната проза е много по-малко морска, отколкото бихме предполагали.

Испания, по площ трета в Европа след СССР и Франция, заема стратегическо положение между Атлантическия океан, Средиземно и Кантабрийско море. Два архипелага, Балеарският и Канарският, са нейните предни морски постове, улесняващи връзките ѝ с народите и отвъд Гибралтар. Но Испания много векове живее гърбом към страшния за тогавашните нищожни човешки знания и средства океан и първоначално се приобщава към по-достъпното Средиземноморие. Неговите води отвеждат в Испания финикийци, елини, картагенци, римляни, византийци, араби, които оставят трайни дири на юг от Пиринеите, главно по средиземноморското крайбрежие. Сред испанските земи най-облагодетелствувана с водни пътища е Андалусия, с излаз и на Средиземно море, и на Атлантика. Неслучайно единствено за нейно пристанище, Кадиското, колониалните власти ще разрешат да изпраща (и приема) кораби до Новия свят.

След като европейският достъп към Изтока бива прекъснат от турците, удря големият мореплавателски час на Испания. Доскоро средиземноморска, тя се обръща с лице към океана. Заедно с Португалия се оказва предопределена да оглави откривателската епопея на стария континент. Испания залага на океанската карта и

спечелва необятни земи и несметни богатства, превръща се в най-голямата морска сила и в най-могъщата империя на Европа. Презокеанският път става съдба на Испания, а морската тематика в нейната книжнина придобива ново измерение.

Не бива да се мисли, че морето преди е отсъствувало в испанската проза. Намираме го още в сборника „Граф Луканор“ (завършен през 1336), с който Хуан Мануел постави началото на испанския разказ. Книгата обхваща петдесет и една нравоучителни творби, чиято формула е неизменно следната: граф Луканор, в желанието си да разбере как най-правилно да постъпва при определени обстоятелства, излага един случай на своя верен и умен съветник Петронио и иска неговото мнение. Петронио решава поставената задача, като привежда подходяща случка, от която извлича необходимата поука, подсилена с обобщаващо я двустийше, наподобяващо поговорка. Третият разказ е озаглавен „За скока, който направи в морето крал Ричард Английски, когато се биеше с маврите“, а и под други заглавия се говори за морето. В по-ранното произведение на Хуан Мануел, „Книга за рицаря и за оръженосеца“ (1326), глава XVI е озаглавена „Как старият рицар отговаря на рицаря новак какво нещо е морето“.

Откриването на Америка е за Испания откриване и на морето Океан. То нахлува в дотогава сухоземното битие на хиляди и хиляди люде. Те, които дотогава не са го и виждали, сега разчитат на всемогъщото му благоволение и в качеството си на бойци, моряци, занаятчии и духовници, земеделци, служители, управници, военачалници, измамници и тем подобни, потеглят към Новия свят. Басните за много и лесно злато изтръгват тия сухопътни хора от родните убежища и ги наблъскват в несигурните кораби, които да ги откарат до мечтаните Западни Индии. Тяхното бъдещо благоденствие, което им се струва въвн от всякакво съмнение, зависи от необозримата водна преграда. Богатството изглежда постижимо, стига Океанът да ги пусне до отсрещния си бряг. Безценният „Дон Кихот“ ни помага да надникнем и в морска Испания. Неговите щедри страници са приютили в три глави една морска новела: Пленникът разправя своя живот и преживелици. Сервантес (сражавал се в завършилата с поражение на турците морска битка при Лепанто — 1571, където получава три рани и осакатява с лявата ръка) между другото вмъква

поговорката „Църква, море или кралски дом“. Това били трите най-добри възможности да се успее в живота и неслучайно сред тях е морето. А от тримата братя, за които се говори в новелата, тръгнали да търсят препитание, един отива в знаменития университетски град Саламанка, далеч от морета, другите двама се качват на кораби, за Генуа и за Индиите. Многократно се увеличава броят и на ония, които, без да излагат живота си на вълните, се облажават от презморския златен поток: корабостроители, корабовладелци, търговци, снабдители, лихвари и пр. Нараства значително количеството на професионално морските хора. Изобщо, по един или друг начин, всички испанци пряко или косвено се свързват с морето, дори когато са далеч от него и трябва само да се молят за оцеляването на дръзналите да плават. Защото страната като цяло се поставя на морска нога.

Но превръщането на Испания във велика океанска държава не донася онова процъфтяване на морската тема, което с нашите днешни представи бихме очаквали, макар че броденето из непознати води, откриването и завладяването на острови, полуострови, континентални крайбрежия поражда изобилие от книжнина за морските работи на испанците. Началници на експедиции, предводители на флоти, капитани, свещеници, мисионери пишат хроники, писма, дневници, изложения, доклади, истории, но морето има все ограничено присъствие, то някак остава в сянка дори по страниците, излезли под перата на патили морски люде. Сякаш, когато седнат пред белия лист, то мигом се отдръпва, дори когато пишещият усеща под краката си палубното люлеене. И по времето, когато Испания е водещата океанска държава, не създава голяма морска литература. Затова, ако четем тогавашната изящна словесност твърде малко ще научим за онова поголовно испанско обвързване с морето Океан.

Самият обхват на литературния предмет е бил все още прекалено тесен, за да вмести пълноценно и морските работи, той бавно се е разширявал и не е било по силите му да догони тематично и художествено морето в обществения и частния живот на испанците. Морските им подвизи остават без литературното покритие, което заслужават, макар че се създава обемиста книжнина за откриването и завладяването на Америка. Трупат се дълги и предълги служебни изложения от военачалници, писма, спомени и летописи на участници в паметните събития, променили из основи възгледите за планетата,

множат се страниците, писани от историци. Началото поставя великият адмирал Христофор Колумб със своя „Дневник“ на първото пътешествие и също тъй с прочутото си „Писмо за откриването“. Ценно свидетелство за второто Колумбово пътуване е писмото на участника в него, севилеца Алварес Чанка от януари 1494. Съвременният читател би се учудил от толкова скромното (за днешните ни разбирания) присъствие на морето в подобен документ. Но, повече или по-малко, това е всеобщото положение тогава. Един поглед върху четирите запазени (липсва едно) писма на Ернан Кортес, в които дава отчет пред императора Карлос V относно завладяването на Мексико, би ни убедил в същото. Още по-бедно на море е прочутото „Съвсем кратко изложение за разрушаването на Индиите“ (1552) от по възрожденски човеколюбивия отец Бартоломе де лас Касас. Целта на съчинението е да защити туземното население от зверствата на покорителите, но все пак страдащите са островни, полуостровни, крайбрежни жители. Впрочем „Истинската история за завоюването на Нова Испания“ от Бернал Диас дел Кастильо, вече преведена на български, е показателна с неочаквано сдържаното отношение на испанците към морето, предоставило им чудни царства и невероятни съкровища. Обяснението за това скромно присъствие на морето се крие (освен в тесногръдието на тогавашното литературно виждане) и в следните причини.

На първо място, страхът от морето. Безкрайно и бездънно за ограничения в своите познания и материални възможности човек, то го плаши дори когато е успял да се впусне из него. Човек не е изпитвал такава наслада от допира с водната стихия както днес, когато е закрилян от целия изумителен научно-технически напредък. Чувството за несигурност, за постоянна, неизбежна заплаха е тежало над тогавашния морски труженик. Когато четем написаното от него за морето, личи как то не го е подтиквало към вече обичайните за нас игри на мисълта, към естетическа наслада от преживяванията. Бих рекъл, че сякаш от суеверен страх дори люде, обръгнали в битки с него, скъпят думите си, като че ли всяко словесно изобилие би могло да го разгневи. Според сегашните ни възгледи по-скоро става дума за споменавания на морето, отколкото за пълноценно негово тълкуване.

Друга причина, оправдаваща това като че ли мимоходно споменаване на морето, е самото оновавременно виждане за света.

Човек, сравнен с днешния му наследник, който спокойно лети и плава, е бил тогава едва ли не едноизмерно сухопътен, все още прекалено яко вземен, трудно се е откъсвал от земята дори когато са го мятали морските бури. Съзнанието му е било сухопътно и бавно, мъчително се е променяло в морска посока. Впрочем би било несправедливо да виним средновековно-възрожденския човек: нима днес, след толкова кръстосвания по океани и из въздуха, па дори и в космоса, човек не е органически земен, нима чувствителността му не си е по предишному основно земна?

Вън от тия общочовешки причини ще отбележим и чисто испански фактори. Океанът за Испания не е бил цел, а само средство, мост към жадуваните земи, ширнали се в другия му край. Испанецът искал да премине колкото се може по-бързо океана, да се озове час по-скоро в задморската суша с купищата злато. Морето не е нищо друго освен мост пак към земята. То е преграда, която трябва да бъде преодоляна, и толкова. Самото то не е — все още — източник на печалби, на състояния, а средство, водещо към тях. Затова испанецът не гледал толкова морето, колкото отвъд морето. Нали именно там, пак на суша, е влудяващото Елдорадо. А и прелестите на океана, доколкото хората са били в състояние да им се любуват в опасните пътувания, са бледнеели пред чудесата на отвъдморската суша, която била много по-примамлива с дивните си растения, пищни градове, странни животни, невъобразими царства, нечувани езици, невиждани обичаи.

Когато търсим обясненията за неморското разказвачество на една морска държава, трябва да подчертаем и следното. Испанската (писаната на испански от испански поданици) литература се развива, имайки за ядро Кастилия, чието значение расте с напредването на Отвоюването. Когато Отвоюването завършва (а то продължило от 718 до 1492), тоест когато арабите са напълно изтласкани от Иберийския полуостров, Кастилия вече се е наложила между роднините си във военно, държавно и политическо отношение. Кастилия в края на XV век оглавява обединена Испания и взема все по-голяма преднина спрямо главните си съперници, сега включени в общата държава — Арагон и Каталония. Издигането на Кастилия е издигане и на културата, и на литературата ѝ. Но това е литературата на една традиционно неморска страна, ширнала се в Испанското плато и с тесен излаз на Кантабрийско море, който по важност не може и да се

мери с дългите крайбрежия на Южна Андалусия и Източна Каталония, особено в столетията, когато за Испания Светът е основно Средиземноморието. Столицата на обединените кралства става Мадрид, в Нова Кастилия, почти еднакво отдалечен на стотици километри от Атлантика, Средиземно и Кантабрийско море. Властвуващата на политическото, военно, държавно и културно поприще Кастилия насажда, поддържа и засилва — волно или неволно — един сухопътен дух дори в крайбрежните области Галисия, Астуриас, Баския, Каталония, Валенсия, Мурсия, Андалусия. Намордникът, надянат на каталонската, галисийска и баскка литератури, приглушава и морското в тях, в цялостната книжнина на Испания. Центростремителните сили на Кастилия, подкрепяни от новата столица Мадрид, означават разпространение и на кастилския дух сред испанците, дух на хора, отраснали не край морето. Кастилизирането на испанската литература подкрепя сухопътните тежнениа в нея.

Искам да прибавя още един фактор, който също допринася морската тематика да е слабо застъпена в тая белетристика дори през нашия век. Нейните представители не са авантюристи, скитници, каквито са например североамериканските. Иначе непременно биха видели повече морето. Една съвсем млада, двестагодишна държава като Съединените щати вече има превъзходните „Моби Дик“ и „Старецът и морето“, а многовековна Испания тепърва ще казва своята белетристично-морска дума.

Напускайки миналото, когато са се изковавали традиции, определящи днешния облик на испанското разказвачество, трябва да се каже, че морската тема има свое място в него, че тя се разширила и задълбочава, както личи от подбраните тук заглавия. Те онагледяват и цялото развитие на испанския разказ през нашето столетие. Съображенията за „неморско“ разказвачество ни най-малко не отричат наличието на хубави произведения, ала и не променят общо взето случайния интерес на съвременните испански разказвачи към въпросната тематика. Времето, когато Испания е правела великите си морски открития, е изтекло, без да остави страници, които да са превъплътили с художествена сила подвизите на храбрите победители на морета и океани. Върховите завоевания на испанската проза (като изключим поредицата от романи на Бенито Перес Галдос „Национални

епизоди“) са все още сухопътни, тя вече не стои гърбом към морето, но все още ребром към него. Но за колко литератури би могло да се твърди обратното? Човечеството е все още пред прага на голямото си водно приключение.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.